

Woordschatten in de Nederlandse taal

Het
Woorden
reservaat

Frans Collignon

Nieuwelings
vermeerderd
en herzien

KEMPER CONSEIL *Publishing*

Colofon

© 2013 Frans Collignon, Huizen

Deze versie is een bewerking en uitbreiding van het in 2004 bij Uitgeverij Acco (Leuven, België) verschenen boek Het Woordenreservaat.

Redactie KEMPER CONSEIL *Publishing*, 's-Gravenhage
Vormgeving Grafisch!OK, Pijnacker

ISBN: 978 907 6542 645

NUR: 616

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

KEMPER CONSEIL *Publishing*

Westvlietwe 67 F

2495 AA 's-Gravenhage

T 070 – 386 80 31

E info@kemperconseil.nl

I www.kemperconseil.nl

Inhoud

Inleidende woorden	5
Gebruikte afkortingen	9
Woordenlijst op alfabet	11
Register	207

Gebruikte afkortingen

In deze woordenlijst zijn de volgende afkortingen of tekens gebruikt:

avw = aanwijzend voornaamwoord;

bn = bijvoeglijk naamwoord;

bw = bijwoord;

m = mannelijk;

mv = meervoudsvorm;

o = onzijdig;

pv = persoonlijk voornaamwoord;

tw = tussenwerpsel

v = vrouwelijk;

WNT = Woordenboek der Nederlandsche Taal

ww = werkwoord;

(...) = weglating.

Woordenlijst *op alfabet*

a

aalmoes (v) – nederig gegeven.

Een gift uit medeleven aan een behoeftige wordt een aalmoes genoemd. Het woord is echter de laatste tijd sterk gekleurd geraakt. Het heeft niet langer de betekenis van een onverplichte gave, maar meer van een schamele beloning. Men wordt tegenwoordig alleen nog maar afgescheept met een aalmoes. Vakbonden gebruiken het woord met regelmaat om aan te geven dat een aanbod van werkgeverszijde te laag is. Deze verwording zegt wellicht iets over de vrijgevigheid van de mens. Friedrich Nietzsche wist dat al:

Als aalmoezen alleen uit medelijden werden gegeven, dan waren de bedelaars allemaal al verhongerd.

Aalmoes komt uit het kerkelijk Latijn voor *mededogen*. Omdat een vismaal vaak werd gezien als voeding voor armelui, zijn er mensen die dachten dat het woord was opgebouwd uit *aal* en *moes*: een praktiek van paling voor de armen. Dat is dus niet waar.

Eveneens onwaar is dat *aalmoezenier* is afgeleid van *aalmoes*. Een *aalmoezenier* was weliswaar ooit een katholieke geestelijke die voor een instantie of familie de liefdadigheid verzorgde, maar het woord komt rechtstreeks uit het Oud-Frans (*almosnier*). Nu is *de aal* een geestelijk verzorger in het leger (daar ook wel veldprediker genoemd) of in gevangnissen.

In Multatuli's (1820-1887) nimmer volprezen boek *Max Havelaar* leest Batavus Droogstoppel (*Ik ben makelaar in koffi, en woon op de Lauriergracht No 37*) een brief voor van Sjaalman. De brief die bij een pakket manuscripten zit, wordt door Droogstoppel van kenmerkend commentaar voorzien. Als Sjaalman voorzichtig schrijft dat zijn geldsituatie niet zo is als hij wensen zou, dondert Droogstoppel:

Wat drommel, wie arm is, kan zeggen dat hij arm is! Armen moeten er zijn, dit is nodig in de maatschappij, en 't is Gods wil. Als hij maar geen aalmoes vraagt, en niemand lastig valt, heb ik er volstrekt niets tegen dat hij arm is, maar die opsiering van de zaak komt niet te pas.

aamborstig (bn) – kortademig, hijg-hijg...

Matthias de Vries (1820-1892) is een van de grondleggers van de huidige spelling. Samen met Lammert Allard te Winkel (1809-1868) is hij ruim anderhalve eeuw geleden begonnen aan het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, dat zich het grootste woordenboek ter wereld noemt. De spelling De Vries-Te Winkel was weliswaar alleen voor dit boek ontworpen, maar werd al gauw door België als de officiële spelling aangewezen. In Nederland gebeurde dat pas negentien (!) jaar later. De redactie van het WNT heeft latere wijzigingen in de voorschriften (*mensch/mens*) genegeerd om enige spellingsconsistentie in de 147 jaar durende arbeid te kunnen handhaven. Het WNT bestaat uit 43 delen, telt 45.000 pagina's en beslaat de periode van 1500 tot 1976. Nieuwe woorden uit het internettijdperk (bijvoorbeeld *internet* en *e-mail*) zijn er niet in te vinden, ondanks drie aanvullingen eind vorige eeuw.

Deze De Vries bespreekt in de eerste jaargang van *De Taalgids* (1859) onder het kopje *Woordafleidingen* enkele termen en uitdrukkingen. Eén daarvan is *aamborstig*. Na een uitvoerige uitleg dat *borst* niet altijd *boezem* of *borstkas* betekent, maar ook *gebrek* (denk aan *barst*) schrijft hij:

Is ademborst niets anders dan ademsgebrek, en ademborstig of aâmborstig heet hij die gebrek aan adem heeft ten gevolge van physische oorzaken, in zijn gestel aanwezig. Maar even als wij boven zagen, dat de beteekenis van amechtig eene wijziging onderging, omdat men onwillekeurig aan adem dacht; zoo werd ook aâmborstig, toen eenmaal het oude borst voor gebrek in onbruik geraakt was, door de zeer natuurlijke bijgedachte aan de borst of den boezem, allengs min of meer gekleurd, zoodat niet meer het gebrek aan adem op den voorgrond bleef staan, maar de voorstelling eener benaauwde borst hoofdgedachte werd. Doch

ook hier heeft het licht der geschiedenis gestrekt, om het verduisterde woord in oorspronkelijke helderheid voor ons bewustzijn te doen herleven.

abel (bn/bw) – knap gevonden.

Op mysterieuze wijze is het bijvoeglijk naamwoord en bijwoord *abel* ons ontvallen. In het huidige taalgebruik komt het nauwelijks nog voor. Het woord is vrijwel synoniem aan de twee meest gebruikte betekenissen van *knap*. Deze voorbeeldzinnen geven dat aan: *dat heb je knap/abel gedaan en zij is een knappe/abele meid.*

Het woord *abel* bestaat weliswaar nog als voornaam (wie kent niet het prachtig belerende Bijbelverhaal over de brute moord van Kaïn op Abel), maar niet meer als bijvoeglijk naamwoord. Onbegrijpelijk!

Jacob van Lennep (1802-1858) was ook deze mening toegedaan. In zijn levenswerk over Joost van den Vondel – twaalf delen dik – schrijft hij het jammer te vinden dat dit woord niet meer in zwang is. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* noemt de klacht van Van Lennep *te recht*, maar kan ook niet anders dan constateren dat het nog maar nauwelijks voorkomt, net als de afleidingen *abelheid* en *abelijk*. Liefhebbers van oude literatuur kennen nog wel de *abele spelen*, waarmee vier ernstige en wereldlijke toneelstukken uit de veertiende eeuw worden aangeduid. Helemaal zeker is het niet, maar *abel* zou hier vooral op het schone van het toneelspel duiden.

Een enkele schrijver in de negentiende eeuw heeft nog geprobeerd het bijvoeglijk naamwoord *abel* voor volledige uitsterving te behoeden, maar met niet veel resultaat. Wellicht zit het probleem in het gegeven dat *abel* ook als eigennaam gebruikt wordt. Overigens is die voornaam *Abel* uit het Hebreeuws afkomstig en betekent zoiets als *vergankelijkheid*. Het woord *koen* heeft met hetzelfde bestaansprobleem te maken. Er zijn meer dappere dan koene kerels, ondanks de fraaie alliteratie. *Koen* is eveneens een voornaam. Het woord *frank* is ook niet echt populair. Alleen in combinatie met *vrij* wil iemand nog wel eens frank wezen. En ook Frank is een naam. *Klaar* als bijvoeglijk naamwoord komt vrijwel alleen voor in combinatie met *wijn*. Het is dan *klare wijn* die

geschonken moet worden (door Klaar de dienstbode). Zoiets geldt eveneens voor *rein*. Dichters hebben het nog wel eens over een *rein hart* of dito *gedachten*, maar in de dagelijkse taal wordt eigenlijk alleen maar over *schoon* of *zuiver* gesproken.

Ook *Frans* is een naam én een bijvoeglijk naamwoord, maar dat woord heeft niet aan populariteit ingeboet. Misschien omdat *Frans* van de Fransen in Frankrijk is afgeleid en dientengevolge met een hoofdletter moet worden geschreven?

Is hier een wet ontdekt die bepaalt dat eigennamen altijd bijvoeglijke naamwoorden met een afwijkende betekenis verdringen? Het is niet te hopen, want Jacob van Lennep en steller dezes willen *abel* terug. Als we eens beginnen met het op het juiste moment uidelen van complimentjes: *lezer, wat bent u abel en wat ziet u er abel uit!*

Hubert Korneliszoon Poot (1689-1733) – die van het beroemde graf-schrift van De Schoolmeester: *Hier ligt Poot / Hy is dood* – ging ons voor met *EEn abel Nimfelyn, dat d'eëlste schoonheit tart*. Het is de eerste regel van het gedichtje *Klagt uit zijn Mengeldichten*.

agaceren (ww) – negatief prikkelen (ik erger me er zeer aan dat velen zeggen zich ergens aan te irriteren).

Karel Joan Lodewijk Alberdingk Thijm (1864-1952) schreef onder het pseudoniem Lodewijk van Deyssel bepaald nietzachtzinnige scheldkanonnades, die nog immer bijzonder lezenswaard zijn. Een van de slachtoffers van de zware kritieken is Frits Lapidoth (1861-1932). Meermalen wordt het werk van deze schrijver fijngemalen. Ook de persoon Lapidoth bevalt Van Deyssel niet en hij legt uit waarom deze hem zo *agaceert* in een kritiek op diens werk *Marfa*, dat hij een *voortbrengsel* noemt.

De citaten om het gebruik van *agaceren* te illustreren, komen uit *De scheldkritieken* van Lodewijk van Deyssel. De schimpscheuten zijn van een dusdanig kaliber dat ze dwingen tot ruimhartig aanhalen:

De heeren Van Hamel en Lapidoth zijn twee figuren, twee malfiguren. Zij vertegenwoordigen het mondaine in zijn ledigheid, het geraffineerde in zijn kwasterigheid. De heer Lapidoth in

Parijs, in een dáar-mot-je-wézen-Parijs der banale kapperachtige waardeering.

(...)

Nú weet ik waarom de geheel onbeduidende verschijning van den heer Lapidoth mij zoo kriegel maakt. Het is omdat hij niet is een gommeu-ë artiest en intellektueele, maar een naar het artistieke en intellektueele heenwillende, zich artistiek en intellektueel vóor-doende gommeux. En nog maar een schijngommeux, want ik gelóof niet, dat de heer Lapidoth de wézenlijk in sommige gommeux, hoe zeer ook weinig bewust, bestaande verfijning van zeker soort gewaarwordingen in zich heeft.

(...)

En daarom agaceert zijn figuur mij; niet om dat 't mij kan schelen wat de menschen zien, denken of zeggen, maar om dat de heer Lapidoth dat provokeert, iemand is die het der moeite waard acht dat te provokeeren, nog-al willens en wetens waarschijnlijk.

(...)

Hoe zal ik nu het gedicht Marfa beschrijven. Het is het slechtste wat in jaren en jaren in ons land is uitgegeven. Geen regel, geen woord is er goed aan, het is geheel en al buiten de poëzie, buiten de literatuur. Het is de abominatie van de desolatie, de enormiteit in het potsierlijke. Het is eene historie te dwaas om te vermelden, in versregels te slecht om op deze bladzijden te worden overgedrukt.

Maar och, willen wij nog eens lachen, willen we een paar tooneelen in deze makabere opérette gaan bijwonen?

(...)

*'t Is duister en in de portretzaal branden
Slechts flauw de toortsen met een dikken rook;
Zij beven in des dragers moede handen,
Van elke beelt'nis maken zij een spook.*

*Vooruit schrijdt Marfa langs de volle wanden
Heur rechterhand voert, hoog, een zwaren mook;*

*De dooden schrikken wakker, knarsetanden...
Maar Marfa telt ze en de Echo telt hen ook.*

Het gedicht Marfa behelst wellicht den bar-sten onzin, die ooit in ons land werd geschreven. Marfa gaat op de hier bezongen wijze in de portretzaal, om, uit wraak tegen haar ontrouwen echtgenoot, de schilderijen, die zijn voorvaderen verbeeldten, kapot te maken. Men bedenkt geen dwazer verzinsel! Eerst maken nu de toortsen de beeltenissen tot spoken. Daarna gaat ze er met een pook langs. Vervolgens zijn er ook dooden, die slapen en wakker worden van al dat lawaai. Zij hebben hun gebitten nog en knarsen daarmee. En nu, – dit is de dolste der akelig-dolle invallen – gaat zij ze tellen, en wat gebeurt er verder?... de Echo gaat ze ook tellen. Je kan 'et je wel voorstellen: Marfa met haar rekenende oogen en een dribbelend tellend wijsvingertje, zeggend: één, twee, drie; en de Echo, naast haar, óok: één, twee, drie.

In deze tekst heeft *gommeux* de betekenis van *fatje*. Beide woorden zijn van *origine* Frans. Een ander synoniem is het Engelse *dandy*, dat minder beledigend lijkt.

aleer (vw) – eer, met versterking door al.

*Denkt aleer gij doende zijt en doende, denkt dan nog.
– Guido Gezelle –*

Bij de behandeling van het woord *aleer* zegt het *Woordenboek der Nederlandsche taal* dat uit een *misverstand* de samenstelling *vooraleer* is ontstaan. Deze samenstelling laat zich evenmin verdedigen als *nasedert*, *ombij* of *metbenevens* zegt het WNT knorrig. Bij de bespreking van *vooraleer* in het WNT – van vele jaren later – is de knorrigheid verdwenen en wordt alleen nog maar gemeld dat het woord in België frequenter voorkomt dan in Nederland. Het is dan ook niet aan een woordenboek om termen goed of af te keuren. Het gebruik dient slechts geregistreerd te worden.

allegaartje (o) – optelling van alles – zie ook bij quodlibet.

Dit woord is een verkleinvorm van *allegaar* dat een samentrekking is van *allegade*, alles of iedereen (*alle*) bij elkaar (*gader*). De verkleinvorm -tje geeft het woord iets minzaams mee. Kennelijk verzinnebeeldt de kleinheid iets liefs. Zie daarvoor ook bij *kapoen* over de betekenis van *kapoentje*.

antimakassar (m) – kleedje tegen oud haarvet.

Helaas wordt dit kleedje tegen vette randen op rugleuningen van het zitmeubilair niet meer gebruikt. Dat komt omdat in ons taalgebied nauwelijks of geen *makassarolie* (haarolie) meer op het hoofd wordt gesmeerd. Een *antigel* voor op de rugleuning van bank of luie stoel bestaat niet, maar de markt lijkt er inmiddels wel rijp voor.

apekool (v) – lariekoek, onzin.

Apekool behoor je volgens de officiële spelling zonder tussen-n te schrijven, dus niet overeenkomstig *apenhok* of *apenstreek*. Het is een vermeende of versteende samenstelling, die volgens de nieuwe taalregels is gevrijwaard van de volgens velen zo vermaledijde tussen-n. Vermeende of versteende samenstellingen zijn woorden die op een samenstelling lijken, maar het niet zijn, of die wel een samenstelling zijn, maar waarvan niet verwacht mag worden dat ze heden ten dage nog als zodanig worden herkend. Vreemd genoeg geeft het *Woordenboek der Nederlandse taal* als enige ingang *apenkool*, dus mét *n*. Eén van de voorbeelden die het WNT aanhaalt, is van Samuel Iperuszoon Wiselius (1769-1845). Die schreef in zijn *Nieuwe dichtbundel* (1833):

*De dampen zijn gewild, als of er goud in school;
Maar ziet men 't van nabij, 't is meestal apenkool;
Doch wie, naar Krito's smaak, die kool komt op te dissen,
En van de vrienden is, zal ook geen lofspraak missen.*

Pas in bronnen van na 1900 wordt *apekool* zonder die *n* aangehaald. Het is de SDAP'er Duys die het in 1913 in de Nederlandse Staten-Generaal gebruikt om zijn afkering te uiten. Voorzitter jonkheer Van

Nispen tot Sevenaer van de RKSP laat in de handelingen aantekenen dat hij het geen parlementaire uitdrukking vindt. Van onparlementair naar vermeend of versteend gaat dus snel. *Apekool* heeft volgens de meeste deskundigen niets te maken met de primaat aap. Het komt van *ape(n)kalle*, een langs de Nederlandstalige Noordzeekust gebruikte benaming voor de Groenlandse haai en een synoniem voor elke als minderwaardig beoordeelde vissoort en voor slechte schelvis. Niks geen samenstelling dus met een diernaam die de tussen-n aanroept.

aterling (m) – oude etterbak.

Schelden doet geen zeer, slaan des te meer, luidt een volkse wijsheid. Het is misschien daarom dat er zo veel scheldwoorden zijn. De meeste krenkende toevoegingen zijn benamingen die een vergelijking inhouden (bijvoorbeeld *hond*) of een negatieve eigenschap weergeven (bijvoorbeeld *lui*). De combinatie is vaak het meest expliciet (bijvoorbeeld *luie hond*). Ook ziektes zijn gewild bij de schelder, zoals in de woorden *kankerkop* en *teringlijer*. Natuurlijk komt ook het seksuele aspect bij deze vorm van vuilbekkerij om de hoek kijken als het onderwerp van de beschimping wordt uitgemaakt voor *hoerenjong*, dan wel *ruigpoot* of nog directer voor *trut* of *klootzak*.

Een scheldwoord moet wel als zodanig herkenbaar zijn. Wie voor een *straat* wordt uitgemaakt, haalt zijn schouders op. Tot hij merkt dat het betekent dat je ‘over hem heen kan lopen’.

De oorspronkelijke betekenis van een scheldwoord kan het wel eens afleggen tegen de toegevoegde krenkende waarde. Het woord *hoer*, dat een scheldnaam is voor een ieder die tegen betaling een ander aan seksueel gerief helpt, is afkomstig van het Latijnse woord voor *beminde* en had dus oorspronkelijk geen ongunstige betekenis.

Je hebt gradaties in scheldwoorden. Wie een *flapdrol* wordt genoemd zal zich wellicht minder beledigd voelen dan degene die voor *laffe schijtbak* wordt uitgemaakt.

Als van iemand gezegd wordt dat-ie een *bastaard* is, wordt dat als een beledigende kwalificatie opgevat. Wie naar de oorsprong kijkt, begrijpt direct waarom: kind verwekt op een pakzadel (Latijn: *bastum*), dus een